

ROOBAS – MUINASTEDE KIRJELDAJA

LEMBIT VABA

On tõsiasi, et hõlpsasti etümologiseeritavate sõnade hulka ei kuulu ee *roobas* : *roopa* ~ *rööbas* : *rööpa*, samuti *roobe* : *roope* ~ *rööbe* : *rööpe*, *roop* : *roobe* ~ *rööp* : *rööbi* 'pikk kitsas jälg, loha, s.o vagujas (lohistamis)jälg; (rhvl) auk (sõidu)teel¹; sõiduki ratta või jalase (sügavam paralleelne) jälg (pinnases, teel); paralleelselt kulgevad jooned, jäljed vms; raudtee- vms rööbas²; rööbaspuude varb ehk rööbas' (EKMS I: 792 JÄLG, II: 244 KÕRVUTI, III: 1247 TEE; EKSS 4: 875, 939).

Levikupilt on kõnekamaid sõnapere ajaloo peegeldajaid. *roobas*-perel on vasteid kõigis läänemeresoome põhjarühma keeltes: sm *ruopas* : *ruoppaan* 'kivihunnik, jääkuhjatis'; mrd (Ingerimaa) 'vankriratta jälg teel', (Põhja-Ingerimaa) *ruopas*: *jäähän tulee ruoppaita, jos järvi ei jäädy tasaisesti* 'jäässe tuleb konarusi, kui järv ei jäätu ühtlaselt', *ryöpäs* : *ryöppään* mrd 'krobeline kalju, rabe, murenev kivi; kruusahunnik, kivihunnik; kuhi, lasu', krjV *ruopas*, krjA *ruopas* : *ruoppaha*- 'kivivare, -hunnik (ka piiritähisena); jääaugu, lahvanduse äär, rüsi jää', *d'ëä / ruopaz* ~ *d'ïä / ruopaz* 'jäähunnik', *ruopikko* id., *ruapoi / kivi* = *ruopaskivi* 'kivi kivivarest', *ruoppahal* adv 'üles, kõrgemale [kerkinud]', krjT *ruopas* 'põllult korjatud kivide hunnik', lü *ruopaz* 'kivivare (põllul)', vps *rop-paz* : *rophan* 'auk, lohk teepinnas, külmunud lume-, mullakamakas teel; jää-pank (järvel, jões), rüsi jää': *tel oma rophad* 'teel on külmunud mullakamakad', *rophik* 'auk, lohk (pinnases, teel)', *ropak*, *ropik* 'ebatasane, konarlik': *ajada*

¹ Eesti regilauludes on *roobas* jt, *auk* 'kallakaks sõidetud koht teel (kus regi, vanker viltu kisub)' sünonüümasuhtes; need laulud kirjeldavad raskeid teelusid, mistõttu pulmarahvas hilineb pulmamajja või lõhub kosilane sõiduriista naimareisil soode-rabade taha. Mõned näited (ERLA): *Mis oli teela viivitusta / Kas oli hobu väsinud, / Või oli regi lagunud? / Meie ammu ootasime: / [---] Tuli **auku** võttis aisa / Tuli **roobas** võttis rooma / Teine auku teise aisa / Tuli **viidas** viis mõlemad / Seal mina kaua aega viitsin (Kadrina); Tee on pikka ja pimedat, / Taevas on laia ja lageda. / Tuleb aga **auku** / võtab aisa, / Teine **rööbe** teise ratta. (Pärnu-Jaagupi); Üle soode üle maade / Üle raitud rabade / Üle pika piirumetsa / Üle kuibu kuusemetsa [---] / Tuleb see auku võtab aesa / Teine **auku** teise aesa / Teine **rööbe** teise rooma / Tuli pööre võttis pöia / Teine pööre teise pöia / Tuli loiku võttis looga / Teine loiku teise looga (Vigala).*

² „Raudtee oli tsaariajal ehitatud, ja nagu mujalgi, oli see ka mu kodulinna [s.o Tapal] keelde toonud terve hulga raudteega seotud mõisteid ja nende venepäraseid nimetusi, mis alles hiljem aeglaselt eesti sõnadega asendati. Vedur oli mu nooruses ikka paravoss ja kaubarong tavarna, raudteerööpad olid relsid ja rööpaseadja oli trelkamees [---]” (Talve 1997: 63).

ropakod tedme 'sõita mööda konarlikku teed' (SKES 4: 872–873; SSA 3: 107; Zaitseva, Mullonen 1972: 489, 479; Itkonen 1983: 212; Puntila 1998: 125; Makarov 1990: 315, 317; Punžina 1994: 244; Zaitseva 2010: 357; KKS; VKS). Osaliselt kuulub tõenäoliselt siia ka sm (idamrd) *ruoppa*, *ruoppi*, *ruoppu* 'auk, lohk', *ruoppainen*, *ruoppuinen* 'auklik, ebatasane (tee)' (Ruoppila 1984: 129; SMS), mis on segunenud rootsi laenuga (*k*)*rooppi*, (*k*)*ruoppi* jt < rts *grop* 'auk, lohk' (SKES 2: 229, 3: 837, 4: 873; SSA 1: 420).

Julius Mägiste on oletanud, et *roobas* ~ *rööbas* on läänemeresoome deskriptiivtüvi, millele osutab vokaalivaheldus *oo~öö* (EEW VIII: 2527; sama seisukoha on esitanud ka Raun 1982: 148). Mägiste järgi on *-as* variantides *roobas* ~ *rööbas* sekundaarne, variandid *roobe* ~ *rööbe* on aga võib-olla *e*-liitega (? < *-*eh*) nimisõnatuletised. Edasi leiab Mägiste, et hoolimata küllaltki suurest tähendusnüansside erinevusest, võib eesti sõnaperega tema arvates siduda läänemeresoome keelte põhjarühma esinemuse, sh sm *ruopas* 'kivihunnik' jt. Samale seisukohale ee *roobas* ja põhjarühma *ruopas* seose suhtes on asunud SSA (3: 107). Läänemeresoome põhjarühma keeltest pärineb laen- resp. substraatsõnana Aunuse, Pomorje ja Arhangeliski piirkonna vene keeleususest registreeritud *pónac* ~ *pýnac* 'kivihunnik (põllul); mereranda kuhjunud jäärunkad; kivikangur põllul; pori jt', samuti samadelt aladelt registreeritud *pónák* 'meres triiviv väike jääpank; (sügisel külmunud) konarlik jääpind; üles sulanud ja uuesti jäätunud klaasjas merepind, jääsoga; konarus, külmunud mullakamp teel; merest kerkiv rändrahn jt', *pónaka* ~ *pýnaka* 'meres triivivad või randa kuhjunud jäärunkad, jäätunud rannakivid; süvend, kust ammutatakse savi või kus seda sõtkutakse; veega täitunud kunagised turbaaugud' (Dahl 3: 103–104; SRNG 35: 178, 179, 265; laenuetümolooGIAT vt Vasmer 3: 502; SKES 4: 872–873; SSA 3: 107). See on oluline teave *roobas*-pere ajaloolise tähendusvälja visandamisel.

Hiljaaegu on Iris Metsmägi (2016: 156), apelleerides läänemeresoome keelte põhjarühma esinemuse tähenduserinevusele, avaldanud arvamust, et ee *roobas* ~ *rööbas* sõnal pole sugulaskeeltes vasteid: Ingerimaa soome murretest registreeritud *ruopas* 'vankriratta jälg teel' on tema arvates eesti laen ja kuna „ülejäanud läänemeresoome keeltes tähenduselt sobivaid vasteid ei leidu, ei ole usutav, et eesti tüvele tähenduselt lähedane põhjavepsa *roppaz* 'auk, süvend teepinnas' oleks selle etümolooGiline vaste, pigem on lähedus juhuslik". Edasi on Metsmägi püüdnud näidata, et eesti *roobas* jt on alamsaksa (< ksks *grope* 'veeloid, lomp, sõnniku- või virtsarenn laudas looma aseme taga'), osalt aga rootsi (< rts *grop* 'auk, lohk', *murd* 'kraav') laen, kusjuures öö-lised variandid võinuvat lähtuda oletuslikust metafoonilisest alamsaksa laenualusest *grōpe*.

Alljärgnevalt esitan kaalutlusi, mis räägivad selle, esmapilgul ehk üsna tõelähedase oletuse vastu. Metsmäe laenuetümolooGIAD eeldavad tähendusnihet *renn* → '(vankri)jälg' ja/või 'auk, lohk; kraav' → '(vankri)jälg'. Hilislaene puudutav, paljukordselt kinnitust leidnud tähelepanek kõneleb sellise oletuse vastu: konkreetse tähendusega hilislaenu on laenualuse semantikaga kas täiesti identsed või sellele tähenduselt maksimaalselt lähedased. Seevastu peamiselt Kagu-Eestist (Nõo Kam Kan San Urv Har Rõu Plv Lut) registreeritud homonüümne *rööbe* ~ *rööp* 'õnar, sisselõige, sälk, soon, valts, *renn*' on kahtluseta hilislaen, kas alamsaksa (nagu Metsmägi 2016: 161–162 on osuta-

nud) või – eriti Lätiga piirnevat Hargla, Rõuge ja Vastseliina murrakut silmas pidades – eventuaalselt läti keele vahendusel saadud sõnalaen (vrd lt *gruõpe*, *gruõpa* 'soon, uure, õnar, valts, (katuse-, räästa)renn' < ksks *grõpe* ME 1: 671).

Etümololoogidel on paraku jäänud tähelepanuta Andrus Saareste (1924: 182) heuristilised mõtted *roobas* päritolu kohta. Saareste on nimelt avaldanud arvamust, et *roobas-rööbas*-perre kuuluvad võib-olla ee *roop* : *roobu* ~ *roobi* 'kaar, sillakaar, loogakujuline šabloon; ahjuroop, varre otsas olev põikpuu, millega midagi tõmmatakse või lükatakse / Bogen, Brückenbogen, Schablone; Schiebeschaukel, Schürholz', *roopima* 'kraapima, kaapima / scharren', eeL *roobits* : *roobitsa* 'puust linaropsimise mõök / hölzernes Schwert zum Schwingen des Flachses', ära *roobitsema* 'maha, puhtaks kraapima / abstreifen', sm *ruopio* ~ *ruopio* 'noapead kinnitav nael; ringihulkuja / Nagel durch den Messerstiel; Schlenderer', *ruoppia* 'mulda üles, välja kraapima / die Erde aufkratzen', *ruoputus* 'üleskraapimine / Aufkratzung', lisades kinnitavalt: „Teatav tähendusõppeline side nende sõnade vahel näikse igatahes olevat (vrd. eriti soome tähendust!)”.

Leian, et *roobas* sidumine *roopama*-verbiga on viljakas, sõnapere etümolooogia selgendamist edasiviiv idee. Sõnaperre kuulub arvukalt selle tähendusvälja avardavaid verbe, mis järjekordselt kinnitab tõika, et deskriptiivtivedega haakub hõlpsasti lisatähendusi: nt ee *rõpama* : *rõbata* ~ *rõpada*, *rõpama* : *rõbata* ~ *rõpada* 'roomama, vingerdama, väänlema / kriechen, sich schlängeln', *rõpima* : *rõpida* 'kraapima, kaapima / scharren' (Wiedemann 1973); *roopama* ~ *roobama* eeL ~ *rööbama* TMr, *rooblema* Vö ~ *roobelega* ~ *roobeldama* Plv, *roobitsema* Plv Vas 'hulkuma, rähklema, liikvel olema, rahmeldama, roomama jt' (VMS 2: 340, 341, 365; EKMS II: 575 LIHKUMA, III: 504 RAHUTUS, 653 ROOMAMA), *roobitsema* 'paljaks või puhtaks riisuma; roobiga tõmbama, millegi läbi tõmbama, millestki läbi tõmmates maha kaapima LõTa Vö; (kokku) kaapima, haarama, ahmima Ta' (VMS 2: 340; EKMS III: 209 PUHASTAMA, IV: 125 TÕMBAMA, 649 VÕTMA), *roopima* Khk Var M V 'kokku kraapima', *roopsama* Rõu 'lohistama' (VMS 2: 341)³, *rööpima* ~ *rööplema* Kuu 'rassima' (EKMS III: 184 PINGUTAMA)⁴; sm *ruopata* 'süvendada, kaevata ja tõsta pinnast veekogu põhjast, süvendada; (murd) mulda laiail ajada, kraapida, siblida, tuhnida', *ruopia* 'kaapida (nt maad), kraapida, kratsida, nühkida', *ruopostella* 'kaapida, kraapida' (SSA 3: 107 sub *ruopia*; Ollikainen 2003: 303; Jussila 2009: 332); krj *ruopie* ~ *ruobie* 'kraapida, kaapida, küünistada', (Uhtua) *ryöppäi t'iet, jottei kann* 'tegi teed pehmeks, nii et ei kann', (Suojärvi) *ryöppie* 'roomata, käpukil liikuda (laps)', (Suojärvi) *ryöpsie*, (Säämäjärvi) *ryöpsyö* 'järel vedada, lohistada, lohiseda (mööda maad)' jmt (KKS); lü *roobelzuda* 'marraskile, katki minna' (Kujola 1944: 368). Sellisel juhul on ee *roobe* : *roope* ~ *rööbe* : *rööpe* e-liitelised

³ Lisa pakub regilaulukeel: *roopama* : *roobata* ~ *rööpama* : *rööbata* 'haarama, tõmbama, millegi küljest, pealt võtma [nii et sellest jääb jälg]': *Kui'i ole pirdu võta pindu / Roopa roogu rästaesta* (Saarde); *Veli aaras aanikusta / Sõsar roobas ruhve'esta* (Karksi); *Pane siis kulpi katalisse / Et saaks leenta rööbata* (Märjamaa; ERLA; vt ka ERL 4: 384).

⁴ Valik netist põimitud näiteid *roobas* ja *roopama* kasutuse kohta: *metsaservad roopaks sõidetud*; *kui teed juba roopaks aetakse, siis tee kinni seniks, kuni ollakse nõus ka tee taastamise osalema; ehk koidab ka varsti see päev, kui põllumehed saavad aru, et teed, mida suurte masinatega roobatakse, tuleks korras hoida; mõni metsafirma arvab, et võib oma masinatega ei tea kus sisse sõita oma ratutavale kinnistule, roobates üle teiste kinnistute luba või kooskõlastust küsimata.*

(< *-ek) tegevuse protsessi resp. tulemust märkivad deverbaalid kahesilbilisest astmevahelduslikest verbidest *roopama* resp. *rööpama*. Selline etümoloogiline seos on usutav *roobas* jt semantilise arengu motiveerija. Teosubstantiiv on samuti *rööbe* : *rööpme* (< *-ein : -eimen). *as-lõpp* variantides *roobas* jt on sekundaarareng (nagu on oletanud Mägiste), kuid pole võimalik osutada, et antud juhul on see ee-sm-krj-vps ühisareng ega ole seega kronoloogiline kriiteerium ei ühes ega teises suunas. Eesti keeles on *-p(a)* : *-ba* ~ *-bas* : *-pa* lõpuga nimisõnaraõbikud silmatorkavalt sagedad, nt *kamp* ~ *kambas* 'kamakas', *karp* ~ *karbas* 'puukoor', *kelp* ~ *kelbas*, *kiip(a)* 'heinapall' ~ *kiibas* 'heinakuhi', *komp* ~ *kombas* 'küngas', *koop* ~ *koobas*, *pilp* 'soa pii' ~ *pilbas*, *ramp* ~ *rambas* 'puunott', *soop* ~ *soobas* 'seebipära', *tolp(a)* 'post' ~ *tolbas* 'reelingupost', *tulp* ~ *tulbas*, *turb* (*turv*) ~ *turvas* 'mätas', *turp* (*turb*, *turv*) 'ahju nurgapost' ~ *turvas* 'purre' jt (levikut vt VMS 1–2). *rööp* : *rööbi* arvatavasti ← *rööpima*, vrd tuletusmalli *roop* : *roobi* 'ahjuroop jt' ← *roopima* (EEW VIII: 2535–2536).

Analoogilisi tuletusmalle esindavad nt *viidas* : *viita* 'kallakuks sõidetud koht teel, tee ääres (kus regi, vanker viltu kisub)', *viide* : *viite* 'saani libisemine': *saan* *läks viites(s)e*, *viit* : *viidu* id.: *saan* *ajab viitu* ← *viitama* : *viidata* 'kõrvale libisema (kallakul teel)' (EEW XII: 3834).

Deskriptiivse *roobas*-perega võib siduda mõningaid lühikese esisilbivokaaliga variante, nagu *robestik* Kad, *robastik* Amb Kad 'vilets, pehme, rööpline, põõseline ja kivine maa-ala ja eraldi tee, kust raske läbi pääseda, konarlik tee' (EKMS III: 1246–1247 TEE; VMS 2: 334), samuti Gösekeni Manuctiost (1660: 460) pärinev *aus gefahrner weg / Rõbba (rõwwa) Tee*, mida Saareste on lugenud *rõba* resp. *rõva tee* 'viitlikuks, s.o rööplikuks, konarlikuks sõidetud tee' (vt EKMS III: 1248 TEE); lü *ropak̄* 'ebatasane, konarlik pind' jmt.

Sellel läänemeresoome sõnaperel on nt balti ja slaavi keeltes häälikuliselt ja semantiliselt lähedasi rööbikuid, mis kirjeldavad ebasoodsaid teeolusid; see läänemeresoome ja balti keeli lähendav nähtus ei ole deskriptiivset ja ekspres-iivset laadi sõnavara puhul üldse mitte tavatu. Mõned näited: ld *gruoblē* 'mullakonarus', *gruõblius* 'ebatasane, konarlik, auklik, lohklik tee': *šiqnakt stipriai pašalo – kelias bus vienos gruõblēs, kur tu per tokias gruoblēs pavaži-uosi – šitep grynšalais pašalē!* 'täna öösi külmetas kõvasti – tee on täis konarusi, kus sa üle niisuguste konaruste sõidad – nõnda kiilasjääks on külmunud', *an gruobliū parpuoliau ir kojq nusibrozdinau* 'konarustel kukkusin maha ja lõin jala marraskile'; *grüb(l)as* 'ebatasasus, konarlikkus', *grublūs* 'konarlik, eba-tasane, auklik, lohklik', *grübti* '(külmast) kangestuma, konarlikuks, auklikuks muutuma (tee)' jt; lt *grubulis* 'hunnik, külmunud mullakonarus jt' jt (LKŽ; ME 1: 664; vt ka LEW 1: 172–173 sub *grūblas*; LEV 1: 319); sl **grubъ(jb)*: vn *ррѣбыі* 'kare, karm, konarlik, krobeline, jame' jt (ESSJa 7: 145–146).

roobas-pere vanemat semantilist kihti võiks esindada peamiselt Virumaalt kirjapandud semantiline liin 'pikk kitsas jälg, loha, s.o vagujas (lohistamis)-jälg' (EKMS I: 792 JÄLG). Kuid see on vaid oletus. *roobas*-pere etümoloogia lahtiharutamisele ja semantika paremale mõistmisele aitaks kaasa muistse aja teede ja veovahendite arengu uurimine. Väga vanadest teedest on Eesti looduses paraku vaid äärmiselt harva selgelt tunnistatavaid maastikumärke ja neid väheseidki pole eriti uuritud (vt nt Raid 2005: 9). Ehkki palju asja-omast teadmist on kaduma läinud, võime ometi tõdeda, et loodusolude mõju teede tekkimisele, kulgemisele ja arengule on olnud väga suur: teedeks valiti

kõvema pinnasega kõrgemad paigad, nt seljandikud, kulgeti künkalt künkale ja välditi isegi vaevumärgatavaid nõgusid. Seetõttu võivad muinasalgetega teed olla uskumatult käänlised. Liikumistee maastikul valiti sedavõrd sobilik, et enamiku suurte teetrasside aluseks on praegugi muinasaja teed. Muinas-Eestis teid küll ei ehitatud, kuid nt loodusliku takistusena ettetulevad oja- ja soonestikukohad täideti kividega, koolmekohti ja teede hargnemispaiku tähistati kividest salamärkidega, mis sisuliselt olid esimesed teeviidad (Einer 1988: 53, 65, 72). Sammu- ehk jala- ehk käigukividest vanu liiklusradu leidub Pärnu jõe lisajõgedel. Rohukamar looduslikul pinnasteel tallati ruttu läbi ja kulumisjäljed tekkisid kiiresti. Kesk-Euroopa põhjaosas ja Skandinaavias on muinasteede lõike, mis liikluse mõjul on põhjustanud künkanõlvadel erosiooni. Eestiski leidub selliseid väljauhutud teelõike nt Tartu–Võru postimaanteel Tilleoru lõunanõlval (Raid 2005: 65–66). Sajandeid liigeldi Eestis ratsa. Ratsaliikluse osatähtsus oli väga oluline veel XIX sajandi algupoolel, mida tingisid põhjatud, vankriga raskesti läbitavad teed. Ratsa käidi mõisateol, kirikus, pulmas, karjas, lapsi ristimas. Ratsaraja lohke on Eesti looduses ka säilinud (Raid 2005: 12, 97).

Muistsed veovahendid olid aislohistid (lohistusaisad ehk lohislatid ehk lohistid, sm *purilaat*, *renttuu* jt, krj *rentuh* : *rentuhun*⁵, vps *retug*, *rethet* (mitm), vrd eeL (Võn Plv) *rõtussõ* 'puuhark harkadra teise kohta vedamiseks'), mille moodustasid kaks pikka kokkuseotud latti ehk aisa ja mis veolooma seljalt kaugele maha ulatusid; nende lattide vahele kinnitati loomanahest, pulkadest vms valmistatud põhi, mille peale seoti koorem. Milliseid nimetusi eesti keelealal sellise veovahendi märkimiseks kasutati, pole teada. Aislohistid püsisid Kirde-Euroopa teedeta piirkondades kaua olulise suvise transpordivahendina,⁶ Vepsa kõrgustikul ja Karjalas isegi 1920.–1930. aastail (Viires 1980: 18 jj). Edasiliikumisel vedasid latiotsad maapinnale kaks rööpset joont – tekkis aislohistee. Ühe seisukoha järgi on regi välja arenenud aislohistist. Lohistirööpaid eristab ree- ja kaarikurööbastest ebaühtlane laius, kumer põhi ja järsud käännud (Viires 1980: 20–21, viide 20). Aislohisti, aga ka ree kasutamist teede puudumine ei piiranud: nende töökindlus oli suur, koorma

⁵ Uhtua: *metšäst otetah kašventahini koivu – kakši še pitäy olla – šiin_ollah aiat, ta šiitü on rentuh, kahešta kohen pannah kaplahat, šiihi šöpiu kalavakka ta še on hyvä vetöä, kepiešt' i hepon' i vetäy. ta šitü mielelläh otettih Uhtuossa ku šiikoa viet vakal' sen, renttuhuolla 'metsast võetakse kõveraks kasvanud kask – kaks seda peab olema – seal on aisad, ja sellest saab lohisti, kahest kohast pannakse põikpuud, sinna mahub kalakorv ja see on hea vedu, hobu kergesti veab, ja seda kasutati hea meelega Uhtuas, kui siiga viid korvitäie, lohistiga'; Vuokkiniemi: *miehet kun šykyšyllä läksi Ruottših kaupalla nür renttuhulla vietih evähie enši taiual, Kivijärveh* 'kui mehed sügisel läksid Soome kaubareisile, siis teemoon viidi lohistiga algusots, Kivijärvele' (KKS).*

⁶ 1973. aasta juulis Baškiirias rännelnud Eesti matkaseltskonna kraam toimetati kümne kilomeetri pikkusel lõigul üle mäekuru ühelt jõelt teisele kohaliku hobusemehe aislohistiga. Lohisti aisad olid umbes kahe ja poole kuni kolme meetri pikkused, nende tagumised otsad lohisesid maas, hobusest umbes meetri võrra tagapool. Kummagi aisa tagumise kolmandiku kohalt oli selle külge nõoriga seotud paari meetri pikkuse lati esiots. Lattide tagumised otsad lohisesid maas. Latid olid omavahel ühendatud põikpuudega, moodustades tugeva raami, millele pandi koorem. Seesugune konstruktsioon vähendas ilmselt aisu alla suruvat raskust, kergendades koorma vedamist. Matkakraam seoti raamile kinni, sest märke tõusev ebatasane rada oli täis auke ja suuri kive. Lohistist jäi maha mudane songermu, sest rada oli kasutatud juba enne koormate veoks sel viisil. (Baškiiria matkajuhi kirjeldus.)

raskuskese madalal, mis tagas suurema püsivuse ja liiklusohutuse, lihtne oli asendada purunenud aisjalast vms. Kuna XIII sajandil olid teed kehvad, tehti Eesti alal ligi pooled sõjaretked talvel, sest siis oli maastik kergemini läbitav. Läti Henrik ei maini kordagi vankrit ega kaarikut: sõjasaaki ja -varustust veeti ikka kas regedel või hobuse seljas (Einer 1988: 53). Talvel olid liikumisvõimalused võrratult paremad, sest pikk põhjamaine talv võimaldas luua jää ja lume peale suvisega võrreldes lühema ja kiirema taliteede võrgu, ja jääteed olid taliteede osa. Kuni XIX sajandini või kauemgi oli Eestis kaks teede võrku – suvi- ja taliteed (Einer 1988: 20, 66–67).⁷ Pole siis sugugi juhus, et läänemeresoome keelte põhjarühma keeltes kirjeldavad vaatlusaluse sõnapere liikmed lumist ja jäist keskkonda, sh teelused (sm *ruopas* 'jäähajatis', krj *ruopas* 'jääaugu, lahvanduse äär, rüsiää', vps *roppaz* 'külmunud lumekamakad teel; jääpank (järvel, jões), rüsiää', samuti vn murd *pónac* ~ *pýnac* 'mereranda kuhjunud jäärunkad'). Vene-Karjalas (nt Uhtua⁸) ja Vepsa aladel (nt Lõuna-Vepsa, Vologda oblasti loodeosa) on veel tänapäevalgi piirkondi, kus puuduvad korralikud maismaateed.⁹ Neil aladel on kiiremini ja vaevatumalt liigeldud suvel vesitsi, talvel aga otse üle järvede ja soode: vt nt krjA (Säämäjärvi) *talvi-dorogoa ajetas suoloi l'ibo d'ärvilöi myö* 'taliteed sõidetakse mööda soid või järvi', (Salmi) *jäkel 'iz ol'(i) aiga hyvä kävvä Sordavalah* 'jääteega oli päris hea käia Sortavalas' (KKS).

Kuna halbade teede või teetuse tingimustes ei saanud vankrit kasutada, tekkis meie aladel vajadus ratasveoki järele tunduvalt hiljem kui nt Kesk-Euroopas. Nõrgalt arenenud teevõrguga Kirde-Euroopa metsavööndis oli regi universaalveok, mida kasutati aasta ringi (Viires 1980: 10). Vanker ja vankritee olid Eesti alal harulduseks veel keskaja lõpul, 1500. aasta paiku. Vankri leviku peamiseks takistuseks oli teede puudumine (Einer 1988: 72).¹⁰ Kaugemad ja mahukamad veod tehti taliteega. Kõnekas on tõik, et nt karjala ja vepsa keeles tähistab *reki* ~ *regi* nii sõiduvahendit rege kui ka üldse koormat: krj (Tihvin) *hänell_on suur'i regi pandu t'el'egäh* 'tal on suur koorem pandud vankrile' (KKS); vps *t'el'eg/reg'i* (< *t'el'eg* 'vanker' + *reg'i* 'regi, koorem') 'vankrikoorem' (Zaitseva, Mullonen 1972: 566).

Ajaloolaste ja arheoloogide arvates kujunes Eestis tähtsamate ühenduste võrk välja juba muinasajal (vt Lõugas, Selirand 1989: 91). Muinasteid on

⁷ Häädemeestest pärit keelejuht Nikolai Abaja (snd 1880) on Marta Mäesalule jutustanud, kuidas tema isa tulnud voriga mööda merejääd Riias Pärnu: *Jah, terve tii tul'lid merd mijjida, nii kõva meri ol'li ja tasane [---]* (VKM 8: 33). Juhan Lepasaar (snd 1921) on vahendanud oma vanemate mälestusi Alutaguse teeoludest: kirikutee Oonurmest Tudulinna, kuhu oli 12 versta, käidud jala, mõned jõukamad läinud ratsa, kuid üldiselt liigutud suvel sel teel vähe; suuremad toimetused ja teekäimised lükatud kõik talitee ajaks (Lepasaar 1989: 9).

⁸ Oma Mua (1992, nr 33 (88)) kirjutab: „Aastasadu on Valge mere äärne Karjala olnud äärmiselt isoleeritud. See on olnud teetu kõnnuma ja selleks ka jäänud. [---] sellele rahvale pole antud õigust rajada maanteed isegi oma asualale [---].”

⁹ 1960.–1970. aastail nähti Venemaal teetuse probleemi lahendust „mitteperspektiivsete” külade hävitamiskampaaniates.

¹⁰ Viljandi keelejuht on XX sajandi alguse teede viletsat olukorda oma kodukohas kirjeldanud nii: *Ku 'vihma tul'li, ol'li tii laines, kevädid ja sügisid ärä kõnelagi. Tii 'rüüpäd ol'lid rattarummuni. Sügävämäs es saa rattad vaeuda, vankre põhjalauad akasid kandma. Või linna viimise kohta arvati, et min'nes tuleb koorelas's vankresse panna. Ku linna saab, on või val'mis.* (VKM 7: 293)

püütud rekonstrueerida kaudsete märkide, s.o maastikuolude, asustusloolise teabe jms abil (vt täpsemalt Praust 2016: 32 jj). Muistse teevõrgu kohta võiks väärtuslikku teavet pakkuda ka Eesti kohanimistu. *roopas-rööbas*-perega seotud ürgset nimeainest pole usutavalt võimalik siiski esile tuua. Saku valla *Roobuka* (ka *Robuka*) küla Keila jõe lähikonnas on tekkinud XX sajandi alguses ja saanud nime talunimest *Roobuka* resp. *Roobaka*, mis Peeter Pälli arvates on võib-olla lähtunud adjektiivist *roobakas* 'rööpeline, sissekulunud' (EK: 562). Samasse ritta kuulub võib-olla ka Tartu linnajao nimi *Ropka* (1638 *Rup-koy* mõis), mille Enn Ernitsa järgi võiks ühe võimalusena siduda adjektiiviga *roobakas* 'rooplik' (EK: 565). Ahvatlev oleks sellesse nimistusse kaasata kirjallike allikate põhjal märksa vanemasse kihistisse kuuluv Helme valla *Roobe* küla nimi (sks *Ropenhof*, 1226 *Rupenia* ala, 1593 *Roppen* mõis). Pihkva–Riia tee, mida XIII sajandil nimetati Via Magna Ruthenorumiks ehk Venelaste Suureks Teeks ja mis ühe seisukoha järgi ületas Väike-Emajõe Roobe ja Parve kohal, sest seal paikneb jõe alam- ja keskjooksu esimene ja ainus koole, suundumine aeglase vooluga ja kõva jõepõhjaga koolmekohale pidi alguse saama kauges minevikus (vt täpsemalt Einer 1988: 68–70). Koolmekohad on teatavasti olnud ülitähtsad maismaateede osad. Marja Kallasmaa arvates põhineb kohanimi *Roobe* siiski liivi perekonnanimel, mis esineb ürikuis kujul *Ropa*, *Rope*, *Roop*, *Ropp* (EK: 561).

roobas-pere varasema semantika väljaselgitamiseks, tähendusvälja arenguetappide jälgimiseks ja võimalikuks rekonstrueerimiseks pakuvad tuge naaberkeelte analoogilised arengud, nt lt *slīde* '(vankri-, ree)roobas; inimeste või loomade tallamisjalg viljas või rohus; (mitm) raudteerööpad' ja sellega etümoloogiliselt seotud *slīdēt* 'vilja, rohtu maha tallama, sinna käiguradu tegema', *slīdēt* 'libisema' (ME III: 937–938, 935), ld *šliūžē* jt 'liikumis-, tallamis-, libisemisjalg (lumel, pikas rohus, põllul); puust jalas adra teise kohta lohistamiseks; reejalas; suusk' ja lt *služa* jt 'lohistamisjalg' kuuluvad etümoloogiliselt samasse sõnaperesse kui nt verbid ld *šliaūžti* (*šliaūžia*, *šliaūžē*) 'roomama, (välja) ronima, pugema; liikuma, roomama neljakäpakil, põlvili; tasapisi, pikkamisi käima, venima, vaevaliselt liikuma; tööd rühmama, rügama; tasapisi edasi liikuma, aeglaselt liikudes kusagile minema, sõitma; libisema, liuguma, liuglema; edasi nihkuma jt', lt *služât* ~ *šlužât* 'lohisema, libisema, liuguma; mööda maad vedama, lohistama' jt (ME 3: 942, 4: 77; LEW 2: 1003, 1007–1008; LKŽ), samuti vn *волок* 'lohistustee kahe lähedase jõe vahel, mida mööda tiriti üle veesõidukeid ja kaupa; (talvine) koormatee metsas, talitee osa, mis ei kulge jõe- ega järvejääl, vaid maismaal, vilets tee, pikk tee (läbi asustamata ala), jahimehe päevateekond (suuskadel); lohisti; roobits terade hunnikusse tõmbamiseks viljapeksmise ajal jt', *волокá* 'lohisti; alus adra vedamiseks teise kohta jt', *волокать* 'lohistama palke, laudu mööda lund', *волочить* 'lohistama, tassima, kandma, järele vedama, tirima; äestama; linu roobitsema ehk sugema jt' (Vasmer 1: 341–341 sub *волок*, sub *волоку́*, *волочь*; SRNG 5: 49–51, 52, 70).

Kokkuvõtteks: *roobas* ~ *rööbas* seostub läänemeresoome keelte ühispärandisse kuuluvate deskriptiivsõnade arvuka perega, mis on jõudsalt kasvanud morfoloogiliste ja semantiliste tuletiste kaudu. *roobas* algset tähendust on raske osutada, kuid pole kahtlust, et see aitab üsna täpselt kirjeldada muistseid teeolusid.

Kirjandus

- Dahl 1–4 = Владимир Даль 1880–1882. Толковый словарь живого великорусского языка Владимира Даля 1–4. С.-Петербург–Москва: Издание книгопродавца-типографа М. О. Вольфа.
- EEW 1–12 = Julius Mägiste 2000. Estnisches etymologisches Wörterbuch 1–12. 2. tr. Helsinki: Finnisch-Ugrische Gesellschaft.
- Einer, Väino 1988. Korilasrajast kiirteeni. Tallinn: Valgus.
- EK = Eesti kohanimeraad. Koost Marja Kallasmaa jt. Toim Peeter Päll, Marja Kallasmaa. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2016.
- EKMS I–IV = Andrus Saareste 1958–1963. Eesti keele mõisteline sõnaraamat. I–IV. Dictionnaire analogique de la langue estonienne. Avec un index pourvu des traductions en français. (Eesti Teadusliku Seltsi Rootsis väljaanne 3.) Stockholm: Vaba Eesti.
- EKSS = Eesti keele seletav sõnaraamat. „Eesti kirjakeele seletussõnaraamatu” 2., täiendatud ja parandatud trükk. Toim Margit Langemets, Mai Tiits, Tiia Valdre, Leidi Veskis, Ülle Viks, Piret Voll. Eesti Keele Instituut. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2009. <http://www.eki.ee/dict/ekss/> (12. V 2018).
- ERL 4 = Eesti rahvalaulud. Antoloogia 4. Toim Ülo Tedre. Tallinn: Eesti Raamat, 1974.
- ESSJa 7 = Этимологический словарь славянских языков. Праславянский лексический фонд. 7. Отв. ред. О. Н. Трубачев. Москва: Наука, 1980.
- Göseken, Heinrich 1660. Manuctio ad Linguam Oesthonicam. Anführung zur Öhstnischen Sprache. Reval: Gedruckt und verlegt von Adolph Simon / Gymnasij Buchdr.
- Itkonen, Terho 1983. Välikatsaus suomen kielen juuriin. – Virittäjä, nr 2, lk 190–229.
- Jussila, Raimo 2009. Kalevalan sanakirja. Helsingissä: Otava.
- Kujola, Juho 1944. Lyydiläismurteiden sanakirja. (Lexica Societatis Fenno-Ugricae IX.) Ainekset keränneet K. Donner, J. Kalima, L. Kettunen, J. Kujola, H. Ojansuu, E. Pakarinen, Y. H. Toivonen ja E. A. Tunkelo. Toim J. Kujola. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Lepasaar, Juhan 1989. Laaneteedel. Tallinn: Valgus.
- LEV 1–2 = Konstantins Karulis 1992. Latviešu etimoloģijas vārdnīca 1–2. Rīga: Avots.
- LEW 1–2 = Ernst Fraenkel 1962–1965. Litauisches etymologisches Wörterbuch 1–2. Heidelberg: Carl Winter, Universitätsverlag, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Lõugas, Vello, Selirand, Jüri 1989. Arheoloogiga Eestimaa teedel. Tallinn: Valgus.
- Макаров 1990 = Г. Н. Макаров, Словарь карельского языка (ливвиковский диалект). Петрозаводск: Карелия.
- ME 1–4 = K. Milenbacha Latviešu valodas vārdnīca 1–4. Rediģējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. Rīgā: Herausgegeben vom lettischen Bildungsministerium / Herausgegeben vom lettischen Kulturfonds, 1923–1932.
- Metsmägi, Iris 2016. Tüve roobas ~ rööbas päritolust. – Emakeele Seltsi aasta-raamat, kd 61 (2015). Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus, lk 155–166.

- Ollikainen 2003 = Вера Михайловна Оллыкainen, Словарь северо-ингерманландских говоров финского языка: говоры вуолэ и колтушский. Pohjois-Inkerin murren sanakirja: Vuoleen ja Kelton murren sanasto. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Praust, Valdo 2016. Kustkaudu kulgesid vanad teed? I. – Eesti Loodus, nr 1, lk 32–35.
- Punžina 1994 = А. В. Пунжина, Словарь карельского языка (тверские говоры). Петрозаводск: Карелия.
- Punttila, Matti (toim) 1998. Impilahden karjalan sanakirja. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- Raid, Tõnu 2005. Eesti teedevõrgu kujunemine. Tallinn: Punnpaap OÜ.
- Raun, Alo 1982. Eesti keele etümoloogiline teatmik. Rooma–Toronto: Maarjamaa.
- Ruoppila, Veikko (toim) 1984. Itä-Kannaksen murren sanakirja. Aineiston kooneet Adolf Neovius, Lauri Hakulinen, V. Ruoppila. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Karjalaisen kulttuurin edistämissektiö.
- S[aares]te, A[ndrus] 1924. *Roobas ja rööbas*. – Eesti Keel, nr 5–6, lk 181–182.
- SKES 1–7 = Y. H. Toivonen, Erkki Itkonen, Aulis J. Joki, Reino Peltola 1974–1981. Suomen kielen etymologinen sanakirja 1–7. (Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII.) Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- SRNG 1– = Словарь русских народных говоров. Вып. 1–. Гл. ред. Ф. П. Филин. Москва–Ленинград: Наука, 1965–.
- SSA 1–3 = Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja 1–3. (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 556. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 36.) Peatoim U-M. Kulonen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Kotimaisten kielten tutkimuskeskus, 1992–2000.
- Zaitseva, Mullonen 1972 = Мария Ивановна Зайцева, Мария Ивановна Муллонен, Словарь вепского языка. Ленинград: Наука.
- Zaitseva, Nina 2010. Uz' vepsä-venälaine vajehnik. Petroskoi: Periodika.
- Talve, Ilmar 1997. Kevad Eestis. Autobiograafia I. Tartu: Pimamaa.
- Vasmer 1–4 = Макс Фасмер 2004. Этимологический словарь русского языка. 1–4. Перевод с немецкого и дополнения академика РАН О. Н. Трубачева. Москва: Астрель Аст.
- Viies, Ants 1980. Talurahva veovahendid. Baltimaade rahvapäraste põllumajanduslike veokite ajalugu. Tallinn: Valgus.
- VKM 7 = Ennemustitsel Mulgimaal. (Valimik korrespondentide murdetekste 7.) Toim Helju Kaal, Mari Must, Eevi Ross. Tallinn: Emakeele Selts, 2008.
- VKM 8 = Minevikupärandit Häädemeestelt. (Valimik korrespondentide murdetekste 8.) Kogunud Marta Mäesalu. Koost ja toim Helju Kaal, Eevi Ross. Tallinn: Emakeele Selts, 2012.
- VMS 2 = Väike murdesõnastik 2. Toim Valdek Pall. Koost Anu Haak, Evi Juhkam, Marja Kallasmaa, Ann Kask, Ellen Niit, Piret Norvik, Vilja Oja, Aldi Sepp, Jaak Simm, Jüri Viikberg. Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut. Tallinn: Valgus, 1989.
- Wiedemann, Ferdinand Johann 1973 [1893]. Eesti-saksa sõnaraamat. Estnisch-deutsches Wörterbuch. Neljas, muutmata trükk teisest, Jakob Hurda redigeeritud väljaandest. Vierter unveränderter Druck nach der von Jakob Hurt redigierten Auflage. Tallinn: Valgus.

Võrguväljaanded

ERLA = Eesti regilaulude andmebaas. <http://www.folklore.ee/regilaul/andmebaas> (17. V 2018).

KKS = Karjalan kielen sanakirja. <http://kaino.kotus.fi/cgi-bin/kks/karjala.cgi> (17. V 2018).

LKŽ = Lietuvių kalbos žodyno (t. I–XX, 1941–2002) elektroninio varianto I leidimas 2005. <http://www.lkz.lt> (17. V 2018).

SMS = Suomen murteiden sanakirja. <http://kaino.kotus.fi/sms> (17. V 2018).

VKS = Vepsän verkkosanasto. <http://kaino.kotus.fi/sanat/vepsa> (17. V 2018).

Kasutatud keelelühendid

blt = algbalti keel; **ee** = eesti keel; **eeL** = lõunaeesti murdekeel; **krj** = karjala keel; **krjA** = aunusekarjala keel; **krjT** = tverikarjala keel; **krjV** = viienakarjala keel; **ksks** = keskalamaksa keel; **ld** = leedu keel; **lt** = läti keel; **lü** = lüüdi keel; **mrd** = murdekeel, murdesõna; **rts** = rootsi keel; **sl** = slaavi keel; **sm** = soome keel; **vn** = vene keel; **vps** = vepsa keel.

Murded ja murrakud

Ambla; **Harg**la; **Kadr**ina; **Kamb**ja; **Kanepi**; **Khk** = Kihelkonna; **Kuu** = Kuusalu (rannikumurre); **Lutsi**; **M** = Mulgi murre; **Plv** = Põlva; **Rõuge**; **Sangaste**; **TMr** = Tartu-Maarja; **Urvaste**; **V** = Võru murre; **Varbla**; **Vastseliina**; **Võnnu**.

Lembit Vaba (snd 1945), PhD, Läti Teaduste Akadeemia välisliige, phorest45@gmail.com

roobas – a word describing the condition of ancient roads

Keywords: lexical history, Estonian language, Finnic languages

The aim of the article is to demonstrate that the Estonian word *roobas* ~ *rööbas* associates with a numerous family of descriptive words belonging to a common Finnic tradition, a family that owes its considerable growth to morphological and semantic derivation. It is indicated that the semantic difference, so far considered a practically insurmountable obstacle in the way to associating the Estonian examples with those occurring in the Northern Finnic group, is but superficial as proved by an analysis of the older and less transparent semantic layers of the word family. This analysis includes, inter alia, a description of primitive roads and the respective means of transport. Supportive points are also sought and found in the respective vocabulary and lexical developments observed in neighbouring languages.

Lembit Vaba (b. 1945), PhD, Foreign Member of the Latvian Academy of Sciences, phorest45@gmail.com